

## | Büntetési elméletek

A büntetési elméletek eszmék és nézetek rendszere, amelyek a büntetés erkölcsi-filozófiai, társadalmi-politikai, illetve jogi alapproblémáira vonatkoznak. Büntetési elméletről természetesen csak az állam és jog kialakulása után beszélhetünk. Korábban a közösség érdekében, a közösség által hozott és végrehajtott együttélési szabályok „államosítása” révén alakultak át osztályjellegű normává. Ezzel egy időben jöttek létre kikényszerítésük intézményei, a jogi büntetés és az állami végrehajtás.

A büntetésről megfogalmazott legkorábbi gondolatok nem voltak mai értelemben vett tudományos elméletek, inkább csak valláserkölcsi elmélkedések a jóról és a rosszról. A valódi elmélettörténet első állomása az antik görög filozófia volt, majd a középkor szellemi pangása után: a felvilágosodás. Az előbbi megfosztotta vallási köntösétől a büntetési elméleteket, míg az utóbbi segítségével különvált az általános filozófiától és önálló szaktudománnyá lett. A büntetési tanok fejlődése ezután sem volt egyenes vonalú: sokszor homlokegyenest ellenkező indíttatású elméletek is érvényesültek ugyanazon korban. Az elméletek sokfélesége és változékonyága nem az eszmék önmozgásának eredménye. A társadalmi-politikai erők, tudati tényezők, sőt néha gazdasági érdekek tolták előtérbe hol az egyik, hol a másik nézetet.

A büntetési elméletek minden korban alapvetően két kérdésre válaszolnak. „Milyen alapon” és „mi végett” büntet az állam, vagyis a büntetés jogalapjával és a büntetés céljával foglalkoznak.

### A büntetés jogalapja

#### A büntetés alapja

Milyen joron büntet az állam? E kérdés súlya ma már meg sem közelíti azt a jelentőséget, amit még két-háromszáz évvel ezelőtt tulajdonítottak neki. A büntetéshez való jog kérdésével foglalkozó irodalom fénykora a felvilágosodás időszakára esett és a természetjogi iskolának<sup>1</sup> az állam kialakulására vonatkozó elképzeléseivel kapcsolódott össze. A kor nagy gondolkodói (*Montesquieu, Rousseau, Beccaria*) a büntetés „jogosságát” az úgynevezett szerződéses államelméletből vették le. Eszerint az állam lényege és alapja az emberek között létrejött társadalmi szerződés, amelyben az egyének a közhatalomra ruházták az őket természetből fogva megillető jogok egy részét. Az úgy létrejött államnak a „szerződéses” rend

<sup>1</sup> Természetjogi iskola: A feltörekvő polgárok államelméletüket a feudális abszolútizmus elleni követeléseként fogalmazták meg, amelyet az ember örök, elidegeníthetetlen, magából a természetből származó jogaira való hivatkozással támasztottak alá.

érdekében gondoskodnia kell arról — *Hobbes* szavával élve — „hogy nyilvánvalóan nagyobb rossz legyen a bűncselekményt elkövetni, mint el nem követni, és ezért szükség van a büntetés intézményére”.

A 19. század szerzői a — közben megvívott polgári forradalmak nyomán — megszilárdult polgári rend tényeiből kiindulva a büntetés jogát már az állam tényleges hatalmából származtatták. Napjainkban pedig az is általánosan elfogadottá vált, hogy az államnak nemcsak joga, hanem egyenesen kötelessége a társadalmi rendet sértő személyek megbüntetése. Ezért a büntetési elméletek érdeklődése elfordult a büntetés alapjának vizsgálatától. Immáron nem az a kérdés, hogy „miért” van az államnak joga állampolgárai életébe beavatkozni, hanem e beavatkozás feltételeinek meghatározása igényel elvi megalapozást.

## A büntetőjogi felelősség alapja<sup>2</sup>

A büntetőjogi felelősség alapja világnézeti, filozófiai jellegű kérdés, amely arra keresi a választ, hogy az ember mikor és miért tehető felelőssé cselekménye miatt.

A múlt század végéig szinte egyeduralgó volt az *indeterminizmus*<sup>3</sup> filozófiai alapjaira építkező felelősségfelfogás. A büntetőjogi felelősség alapja: az ember szabad választási lehetősége és cselekvési szabadsága. A tettes megbüntetését az indokolja, hogy rosszul választva „rosszat” tett. A befolyásmentes, szabad akaratból elkövetett bűncselekményért büntetés jár, amely a hibás döntés „kiérdemelt” megtorlása. A büntetésnek megtorláson kívül más értelme nem lehet, a jövőt befolyásoló céltételezést az akarat szabadságának elve kizárja. Elképzelhetetlen, hogy akár az elkövető, akár mások jövőbeli magatartását „determinálni” lehetne. Az indeterminista felelősségi tan ugyanakkor erkölcsileg nagyon meggyőzőnek tűnik, és épp emiatt ma is erősen áthatja a közgondolkodást.

A büntetőjogi felelősségi rendszerek másik nagy csoportját a *determinizmus*<sup>4</sup> alapuló teóriák alkotják. Alapgondolatuk az, hogy az emberi akarat a környezete által meghatározott. Ez a felfogás a 19—20. század fordulójától kezdve többször előbukkant a tudományban és mindig heves elméleti vitákat kavart. A törvényhozás viszont a determinista büntetőjogi felelősségi rendszert a maga teljességében sehol sem tette magáévá.

A századfordulón *Garofalo* és *Ferri* fogalmazta meg először, hogy a bűncselekmény biológiailag és társadalmilag teljes mértékben determinált magatartás, ami miatt a bűnöző egyéni-erkölcsi alapon nem tehető felelőssé. A bűnelkövetővel szemben viszont mégis védekezni kell, mivel a személyében rejlő „determinánsok” veszélyesek a társadalomra. E veszélyes állapot megszüntetésére a tettet megtorló büntetés alkalmatlan. A veszélyes állapothoz igazodó úgynevezett biztonsági intézkedésekre van szükség. A determinista felelősségi koncepció<sup>5</sup> újabb nagy fellángolása a húszas-harmincas években volt a Szovjetunióban. Az új, szovjet büntetőjog megteremtésének útját többen (mint *Sztucska*, *Kozlovskij*) a

<sup>2</sup> Itt nem a büntetőjogi felelősség törvényi feltételei (tényállás, bűnösség stb.) érdekesek számunkra, mert ezek a mindenkorai törvényhozó döntési jogkörébe tartoznak és tisztán jogi természetű kérdések.

<sup>3</sup> Indeterminizmus: A világ jelenségei közötti oksági kapcsolatot, a természet és társadalom objektív törvényszerűségeit tagadó filozófiai tanítás.

<sup>4</sup> Determinizmus: Az események és jelenségek szükségszerű összefüggését és okozati meghatározottságát valló felfogás.

<sup>5</sup> A determinista koncepció tagadta az ekkor még általánosan elterjedt klasszikus büntetőjogi iskola tanai szerint felépített tetterányos büntetési rendszert. Ugyan e tanok megsemmisítésére nem volt képes, ám a képviselői által javasolt új szankciók közül a gyógyító-nevelő és védekező jellegű intézkedések beépültek a törvénykönyvekbe.

determinizmus elvén felépülő szankciórendszerben látták. Elképzeléseik erősen hatottak a törvényhozásra; a determinista büntetési elmélet talán még soha nem volt oly közel a megvalósuláshoz, mint ekkor<sup>6</sup>. A sztálini jogpolitika változása viszont egyik napról a másikra felszámolta ezt az irányzatot olyannyira, hogy a harmincas évek végétől még napjainkra sem tért magához.

A hazai jogbölcséletben három ízben lendült támadásba a determinizmus elvét valló irányzat. Századunk elején *Pikler Gyula* és *Somló Bódog* jártak Ferri nyomdokain, a felszabadulás után igen rövid időre *Schultheisz* elevenítette fel, legutóbb pedig a hatvanas-hetvenes évek irodalmában jelent meg. Részletesen csak ez utóbbival foglalkozunk.

*Földesi Tamás*nak az „akaratszabadságot” cáfoló filozófiai álláspontját magukévá téve indultak rohamra a determinizmus hívei. A jogászok közül többen (*Eörsi*, később *Vigh*, *Szabó András*) azt hirdették, hogy az ember az adott szituációban nem cselekedhet másként, mint ahogy cselekedett, mivel akaratát objektív körülményei és szubjektuma teljesen meghatározták. Büntetni ilyen feltételek mellett is kell, de nem azért, mert az egyén másként is cselekedhetett volna, hanem azért, mert objektíve kárt okozott a társadalomnak. A döntően javító-nevelő célt szolgáló büntetés maga később szintén determináló tényező lesz, amely mind az elkövető, mind mások akaratát hasonló esetben „meghatározza”, olyanformán, hogy visszatart a bűncselekmények elkövetésétől. Ez a felfogás, mivel az emberi magatartás feltétlen meghatározottságát vallotta, az úgynevezett teljes determinizmus néven vonult be a szakirodalomba. Állásfoglalásuk nyomán élénk vita bontakozott ki, amelyben megszólaltak a „részleges” determinizmus, a „viszonylagos” szabad akaratot hirdetők és az egyén „öndeterminációs” képességét hangsúlyozó elképzelések képviselői.

A vitában az volt a legmeglepőbb — különösen így visszatekintve rá —, hogy a támadott fél, a klasszikus büntetőjog követői (*Békés*, *Tokaji*) egyáltalán nem tagadták az emberi magatartás meghatározottságának tételét. Sokkal inkább azt keresték, hogy ebből mi alkalmazható a felelősségre vonás rendszerének megújításához. A leghevesebben a determinizmus hívei csaptak össze, mégpedig a fogalom értelmezése kérdésében. Többen (mint például *Bihari*) a teljes determinista álláspontot azért támadták, mert ez a felfogás a determinizmust az oksági meghatározottsággal azonosítja. *Bihari* szerint hiba nem figyelembe venni azt a filozófia — és az emberrel foglalkozó más tudományok — által már igazolt felismerést, hogy a tudatra sokféle determinációs erő (úgy mint fizikai, biológiai, genetikai, társadalmi meghatározottság) hat. A különböző szintű hatások közül az okozati meghatározottság csak az egyik összefüggés. Sőt, nemcsak az egyértelmű, feltétlen és egyirányú meghatározottság létezik, hanem a kölcsönhatáson és a statisztikai valószínűségeen alapuló kapcsolódás is hat. A „házon belüli” vita a hetvenes évek végére elcsendesedett, anélkül azonban, hogy kiforrott volna egy egyenes determinizmusfelfogás.<sup>7</sup>

A félbehagyott vita miatt nagyon nehéz bármiféle összegzés vagy tanulság levonása. Annyit azért bizvást megállapíthatunk, hogy a bűnös emberi magatartás külső és belső tényezők által meghatározott, de semmiképpen sem azon a módon, hogy az egyén — mintegy a kálvini eleve elrendeltség béklyóiban vergődve — „nem tehetett mást, mint amit tett”. A determinizmus ilyen merev értelmezése optikai csalódásból adódik, abból, hogy valaki az oksági láncon visszafelé halad-

<sup>6</sup> Az 1924. évi büntetőjogi alapelvek és a szövetséges köztársaságok 1926 után kiadott törvénykönyvei a büntetés helyett a „társadalmi védekezés intézkedéseiről” rendelkeztek, amelyeket a személy társadalomra veszélyessége miatt alkalmaztak.

<sup>7</sup> Nem hisszük, hogy — azzal, hogy a jogalkotás részben magáévá tette a determinista koncepció következtetéseit és bevezette a szigorított őrizet intézkedését — a vita eldőlt volna. Hiszen a honi jogtudomány és jogalkotás között messze nem „oksági” kapcsolat van.

va gondolkodik. Ha a már elkövetett bűncselekményből következtek vissza annak kiváltó okaira, szükségszerűen elsikkadnak mindazok a körülmények, „determinánsok”, amelyek bár léteztek, nem a cselekmény elkövetésének irányába vitték az egyént.

Az elméleti megközelítés tévedései dacára a determináció szemléletének be kell valahogy épülnie büntetőjogi gondolkodásunkba. Nélküle a büntetőjog lefegyverezné önmagát, nem beszélve arról, hogy a kriminológiai kutatások alól kicsúszna az elvi alap. Le kellene mondani a bűnözés megelőzésének olyan lehetőségeiről, amelyek az emberi magatartás kialakulásában szerepet játszó törvényszerűségek felismerhetőségére és így annak jövőbeli befolyásolhatóságára építenek.

## A büntetés célja

A büntetés céljának kérdése egyike a bűnügyi tudományok legtöbbet vitatott témáinak, s a téma kiváltotta érdeklődés messze túlterjed a büntetőjog határain, és erkölcsi, pedagógiai, pszichológiai, filozófiai, politikai problémákkal is szorosan összefügg. A büntetés célja, a „mi végett büntetnek” kérdése ősidők óta izgatja az embereket. Az e kérdésre adott eltérő válaszok szolgáltattak mindig elvi alapot az emberiség által kiagyalt különböző büntetési módok alkalmazására. Igen óvatos számítások szerint is legalább félszázra tehető azon büntetési elméletek száma, amelyek a büntetés különböző céljai szerint nyertek megfogalmazást. Más vélemények szerint csak a 18. századtól napjainkig több mint két tucat büntetési rendszer és körülbelül száz, e rendszerekhez tapadó elmélet keletkezett.

Oly hatalmas mennyiségű és oly szerteágazó tartalmú ez a büntetéstani szellemi hagyaték, hogy megismerni csak úgy lehetséges, hogy fő vonásai mentén feltérképezzük. Tudjuk jól, hogy mindenfajta rendszerezés, osztályozás — a valóság mindössze egy-egy elemére alapoz, s így — torzít, de elsődleges eligazodásra alkalmas. További ismérvek bekapcsolásával pedig az összkép is finomítható. A mai szakirodalomban a büntetési elméletek hagyományos osztályozása általában sommás, logikai jegyek alapján történik:

	ABSZOLÚT ELMÉLET	RELATÍV ELMÉLET	VEGYES VAGY KÖZVETÍTŐ ELMÉLET
Mit büntet	tettet	tettet	elsődlegesen a tettet, de figyelemmel van a tettesre is
Filozófiai alapja	indeterminizmus	determinizmus	általában nem foglal formálisan állást, de a teljes determinizmust elveti
Szemlélete	a múlttra reagál	a jövőt kívánja befolyásolni	úgy reagál a múlttra, hogy a jövőt is szolgálja
Végző célja	igazságosság	hasznosság	igazságosság, hasznosság és szükségesség
A büntetés tartalma	megtorlás	társadalomvédelem; általános és különös megelőzés	igazságos megtorlás, amely alkalmas a társadalom védelmére

A vázolt (s egyébként általánosan elterjedt) csoportosításnak az a legfőbb hibája, hogy egy csoportba söpör nemcsak időben, de eszmei fogantatásában is egymástól igen messzeálló elméleteket. Így kerül együvé például az abszolút el-

méletekben Arisztotelész és Hegel, a közvetítő elméletekről sem lehet többet sejtteni, mint azt, hogy innen is, onnan is merítenek, tehát leginkább gyakorlatiasak.<sup>8</sup> Nem kapunk magyarázatot az egyes elméletek társadalmi kötöttségeire, hiányzik annak a kornak a „levegője”, amelyben születtek, elhaltak vagy más megfogalmazásban feltámadtak.

E három felfogás — és ennyiben hasznos a táblázat — mindig jelen volt a büntetőjogi gondolkodásban, csupán hol egyike, hol másika került előtérbe. Mikor, melyik és miért éppen az, erre csak egy történeti áttekintés adhat választ.

### **Az antik görög büntetési elméletek**

Az európai gondolkodás bölcsője közismerten az antik görög hon: az ókori bölcsek sok mindent megsejtettek, ami alapjaiban ma is érvényes. Alig akad olyan elmélet, amelynek első megfogalmazását ne ők adták volna. Így van ez a büntetési elméletek esetében is. Az antik görög büntetési elméleteknek két fő vonulata volt: a relatív elméletek csíráját magában hordozó protagoraszi tanítás és az abszolút elmélet első megfogalmazása, amely Arisztotelésztől ered. *Protagoras* a bűncselekmények megelőzésének ésszerű társadalmi szempontjaira alapozta elképzelését. Tanítása szerint: aki értelmesen akar büntetni, nem a tett miatt büntet — mert meg nem történtté tenni úgysem képes —, hanem azért, hogy a büntetés a jövőben mindenkit visszatartson a jogsértéstől. Gondolataival több mint kétezer évvel a polgári jogtudósok előtt hirdette meg hasznossági elméletét.

Mégsem a protagoraszi felfogás volt a görög elmélet fő iránya, hanem a büntetés erkölcsi kérdéseivel foglalkozó arisztotelészi gondolat. Ennek ugyanis jelentőségét időszerűsége adta: a magán-igazságszolgáltatásból a köz-igazságszolgáltatás felé haladó korban nagy fontossága és értéke volt a vérbosszú tagadását jelentő „állami” büntetés erkölcsi megalapozásának. *Arisztotelész* a büntetés problémáját tehát elsősorban erkölcsi oldalról világította meg.<sup>9</sup> Büntetési elméletének alapgondolatát az igazságosság elve képezte. Az igazságosság eszméje az erkölcs és a jog által biztosított javak meghatározott egyensúlyában áll. A bűncselekmény megzavarja ezt az egyensúlyt, amelyet a büntetés hivatott helyreállítani azzal, hogy a bűnöst valamilyen javától megfosztja. Ez a megtorlás, amelynek arányosnak kell lennie az okozott kárral, és nem ugyanakkorának!

### **Az elmélet egy helyben topogásának korszaka: a feudalizmus**

A feudalizmus utolsó évszázadaitól eltekintve, amikor már a polgári gondolkodók készítették szakmai érvelésre a feudális jogfelfogás képviselőit, tudományos igényű elméleti munka a büntetési tanokkal kapcsolatban nem született. A korszak egyetlen — azóta ugyanis meg nem ismétlődő — figyelemre méltó sajátossága az elmélet és gyakorlat egysége volt. Az elvi megalapozást a keresztény vallás biztosította.

A katolikus egyház a vallásukat állította a büntetőjog fókuszába. A törzsek letelepedésével belsőleg is széteső nemzetiségi társadalom a „közbékét” sértő magatartások elleni közbékekezési formákat „katolizálta”, azaz minden olyan cse-

<sup>8</sup> Közismert ugyan, hogy az élet általában nem, a jogélet és különösen a jogalkotás még kevésbé toleráns a szélsőséges nézetekkel szemben, de ez önmagában nem indokolja a „közvetítő” elméletek elterjedését.

<sup>9</sup> A mai ember persze nem felejtetheti el azt sem, hogy a görögök sohasem választották el élesen egymástól az erkölcsöt és a jogot.

lekményt, amely a kialakult — istenileg szentesített — rendet támadta, bűncselekménynek, az isteni akarat tagadásának minősített. Ebből következően a büntetés célja nem más, mint a megbántott Isten kiengesztelése. Ez a gondolatmenet a legsúlyosabb büntetési és végrehajtási nemeket is igazolta, hiszen a középkori felfogás nagyobb vétket, mint Isten megsértését, elképzelni sem tudott. Semmilyen megtorlás nem lehetett olyan súlyos és kemény, hogy felérjen a sértés nagyságával.<sup>10</sup>

Az elmélet pangása és a végrehajtás véres gyakorlata mellett is felfedezhető egyfajta — ma is létező — optimizmus, igaz, valláserkölcsi burokból: hit az emberek megváltoztathatóságában. Erre utalt az a sokféle használt, fokozatos büntetési-büntetéskiszabási rendszer, amely bízva a tettes megjavulásában, első ízben csekély, inkább nevelő jellegű büntetést (például börtönt, papi oktatást, kisebb vagyoni vagy enyhe testi büntetést) írt elő, csak ezt követte — általában a harmadik esetben — a súlyosabb halálbüntetés.

### A büntetéstan legnagyobb elméleti fordulata: a felvilágosodás

A 17—18. század, a felvilágosodás korszaka a büntetési elméletek fejlődésének második állomása és egyben egyik legnagyobb fordulópontja, amely a büntetéstan mindkét alapkérdésében újat hozott. A felvilágosodás korai szakaszában az érdeklődés középpontjában a büntetés jogosságának kérdése állt, ami érthető, hisz a feudális önkény tagadásaként a még csak elképzelt új, polgári állam és polgára közötti kapcsolatot tisztázni kellett. Miután a szerződéses államelméletek meglelték a megfelelő megoldást, figyelmük mindinkább a büntetés céljának meghatározása felé fordult.

Büntetési elméletük a középkor büntetőjogi felfogását uraló — arisztotelészi elveken nyugvó —, az egyház ideológiájával erősen átítatott abszolút teóriák kíméletlen kritikájából indult ki. *Beccaria* a relatív elmélet első nagy alakja, aki szerint „... a büntetés célja ... nem lehet más, mint megakadályozni, hogy a bűnös új sérelmet okozhasson polgártársainak, és az, hogy másokat hasonló cselekményektől tartóztasson”. Meghirdette az azóta klasszikusnak számító büntetőjogi elveket: csak a törvény szabhat a bűncselekményre büntetést, a büntetés pedig álljon arányban az elkövetett tett súlyával, megteremtve ezzel az állampolgári jogok máig elvülhetetlen garanciáit.

A felvilágosult gondolkodók érdeme az is, hogy az addig kizárólagosan erkölcsi kategóriaként értelmezett büntetésből jogi fogalmat alkottak.

### Az abszolút teória utolsó nagy fellángolása

A 18. század második felében ismét az abszolút elméletek kerültek előtérbe, egyáltalában nem véletlenül a feudális széttagoltság évszázados örökségét viselő német területen. *Kant* és *Hegel* felfogása az abszolút büntetési elmélet fejlődésének csúcspontja.

A büntetés — *Kant* szerint — sohasem lehet eszköz a bűnöző vagy a társadalom javának előmozdítására. A büntetést nem valamely hasznossági megfontolásból, hanem kizárólag azért kell alkalmazni, mert bűncselekményt követtek el, viszont minden bűncselekménynek feltétlenül igazságos viszonzásban, megtor-

<sup>10</sup>Jellemző példa erre az istenkáromlás bűncselekményének büntetése. A Biblia példabeszédére hivatkozva Európa legtöbb államában halállal, annak is sajátos változatával, a kövezéssel szankcionálták a szitkozódást.

lásban kell részesülnie. Hegel felfogásában a bűncselekmény a jog tagadása, tehát a büntetésnek a jogsértés tagadásának kell lennie. Ennyiben a büntetés megtorlás, amelynek mértékét a tett határozza meg.

Kant és Hegel elmélete jelentékeny hatást gyakorolt a 19. századi úgynevezett klasszikus büntetőjogi iskolának a büntetés céljairól vallott felfogására. A kanti—hegeli abszolút teória kiemelkedő elméleti tisztaságú és legkövetkezetesebb kifejtése ellenére is a „tegnap ideológiája” volt, így a német területeken kívül nem gyakorolt sehol sem döntő befolyást a törvényhozásra.

### **A relatív elmélet győzelme a liberálkapitalizmus büntetéstanában**

A 18—19. század folyamán az Elbától nyugatra eső területeken kiépülő büntetőjogok általában elutasították az abszolút büntetési elmélet tanait. A polgári törvényalkotás által megalkotott büntetési rendszereket a különböző relatív elméletekre alapozták. A relatív elméletek közös vonása, hogy a büntetés célját általában a büntetés hasznosságában: az újabb bűncselekmények megelőzésében jelölték meg. A büntetés jövőre irányzott célja meghatározott kapcsolatot tételez fel a tett és a büntetés, valamint ennek hatása között, vagyis világnézetileg — bár sokszor ki nem mondva — a determinizmus elvét követik. A hasznossági elméletek azonban nagyban különböznek egymástól, aszerint, hogy a büntetés célját kivel szemben, milyen módon és milyen eszközökkel kívánják elérni. Eszerint két nagy történeti rendszer alakult ki: az általános megelőzés (generális prevenció) és a különös megelőzés (speciális prevenció) elsőbbségét hirdető elméletek.

*Az általános megelőzés* elmélete a büntetés elsődleges célját abban látja, hogy az állampolgárokat visszatartsa a bűncselekmények elkövetésétől. Első megfogalmazója: *Bentham* és *Feuerbach*. Bentham a büntetés külső társadalmi tartalmát, Feuerbach viszont a büntetésnek belső, az emberekben lezajló pszichikus hatását tárta fel. Bentham elmélete abból indult ki, hogy a büntetés célja a közjó, az emberek boldogságának biztosítása. A büntetésnek az a társadalmi hasznossága, hogy csak általa küzdhetők le a bűncselekmények. Feuerbach alap gondolata pedig az volt, hogy a büntetés képzetének le kell győznie a bűnelkövetést támogató képzeteket, amire persze csak akkor képes, ha a büntetést az állampolgárok zöme kedvezőtlenebbnek tartja, mint a büntett elkövetésében rejlő vágyak erejét.

*A különös megelőzés* elmélete a büntetés céljának meghatározásakor azt tartja lényegesnek, hogy a tettes a jövőben ne kövessen el újabb bűncselekményt. Ezen elmélet kialakítója *Grolman*. Javítási elméletét a 19. században *Reeder* és *Ahrens* fejlesztette tovább, azt hirdetve, hogy a büntetés egyedüli célja a bűnelkövető megjavítása neveléssel és munkáltatással.

### **A relatív büntetési elmélet fénykora: az imperializmus**

A 19—20. század fordulóján a büntetési elméletek alakulása összefonódott a klasszikus és a reform büntetőjogi iskolák, azaz a tett- és a tettes büntetőjogi irányzatok harcával. A relatív büntetési elmélet fejlődésének csúcspontja a *The-ring* és *Jellinek* felfogásából megszületett „célbüntetés” tana volt.

Relatív büntetési elméletük végképp szakított a klasszikus iskolák „tett” központi szemléletével és vizsgálódásuk középpontjába az elkövető személyét helyezték, tagadva a szabad akarat létét. Felfogásukban a törvény végső célja a társadalom normális életfeltételeinek biztosítása, tehát náluk a büntetés társadalom-

politikai kérdés, amelynek mértékét nem a tett veszélyessége határozza meg. Felfogásukban a büntetés nem feltétlenül megtorló, elismerik megelőző hatását is. Sőt Jellinek tovább megy és megfogalmazza azt a máig ható gondolatot, hogy „... a büntetés nem az egyetlen, állam által igénybe vehető eszköz és sok esetben nem is a leghatásosabb”.

Mint minden irányzatnak, így a tettes-büntetőjognak is idővel megjelentek túlhajtásai. A századfordulón tapasztalt újabb bűnözési jelenségek<sup>11</sup> hatására megrettenő elmélet hajlamosnak mutatkozott arra, hogy a szélsőségek felé hajoljon el. A Lombroso tanain felnövekedett nemzedék koncepciójában az elkövetett bűncselekmény helyét a jövőben elkövethető cselekmény veszélye, a bűnösség helyét a korábbi életvitelből levont következtetés, az úgynevezett személyben rejlő veszélyesség, a tettehez arányló büntetést pedig a biztonsági intézkedések foglalták el.

*Garofalo* és *Ferri*, az irányzat legjelesebb alakjai a természet analógiájára hivatkozva hirdették, hogy az alkalmatlan egyedeket — ideértve a személyük miatt veszélyes bűnözőket is — a társadalomnak ki kell rekesztenie. Az irányzat legszélsőségesebb képviselői lehetségesnek tartották a biztonsági intézkedések alkalmazását akkor is, ha az egyén valójában még nem is követett el társadalomra veszélyes cselekményt, de „személyisége” miatt ettől tartani kellett. Innen már csak egy lépés volt, hogy egynéhányan a fasizmus „tisztoztatásainak” kiszolgálóivá vagy ideológusáivá váljanak. Az pedig, hogy ez megtörtént, súlyosan lejáratta az alapelképzelést is.

## A közvetítő vagy egyes büntetési elméletek megjelenése

A végletes elméletek küzdelmét szinte sohasem egyik vagy másik elképzelés győzelme zárja le, a mindennapi jogélet (a jogalkotás és joggyakorlat) igényeit általában egy közbülső álláspont elégíti ki. Az „arany középút” elvi magyarázata nem tiszta és sohasem következetes, de könnyen lefordítható a hétköznapi nyelvére.

A közvetítő irányzat megjelenésének furcsasága az, hogy az a tudós, a német *Liszt*, aki munkásságában valójában elegyítette az abszolút és relatív elméletet, meg volt győződve arról, hogy a relatív iskola tökéletesítésén buzdólkodik. A büntetés fejlődéstörténetéből kiindulva bebizonyította, hogy abszolút igazság nincs, és így ennek, mint mércének az alkalmazása téves. A büntetés egyedüli célja csak a célszerűség eszméje lehet. Ez képes kielégíteni a büntetéstől elvárható hatásokat: az alkalmi elkövetőt elretentti, a még javíthatót megjavítja és a javíthatatlant ártalmatlanná teszi. De mint látható, felfogásában a célszerűség mellett az abszolút teória megtorlási elve is tetten érhető.

*Liszt* követői, *Prins* és *van Hamel* irányzattá szélesítették mesterük felfogását és sürgették a hagyományos tetterányos büntetési rendszerek reformját. Az új és súlyosbodó bűnözési formák elleni védekezés sürgette a klasszikus büntetési rendszer kiegészítését az elkövető személyiségére, veszélyességére válaszoló intézkedésekkel. Másképpen mondva: az élet elkerülhetetlenné tette az abszolút és relatív elképzelés házasságának törvényi rögzítését.<sup>12</sup>

<sup>11</sup>Ezen a fiatalok és visszaeső bűnözés növekedését, a szervezett bűnözés és a munkakerülő veszélyes emberek számának felduzzadását kell érteni.

<sup>12</sup>Még ma is szinte eldönthetetlen az, hogy a közvetítő elmélet hatott a törvényhozásra vagy inkább a bűnözés valósága szorította rá a jogalkotást a változtatásra, vagy esetleg mindkettő egyidőben, de külön-külön felismerte a továbblépés szükségességét. Viszont az sem zárható ki, hogy a törvényhozó a relatív elmélet gyakorlati következtetéseiből szernelgette ki az átvehetőket és csak ennek magyarázatként született meg az elvi általánosítás: a egyes teória.



## Újdonság a büntetési elméletekben: a fiatal szovjet állam büntetőjoga

A fiatal szovjet állam elvi alapállását a marxizmus klasszikusainak a bűnözésről és a büntetésről vallott nézetei adták. Eszerint a bűnözés a kizsákmányoló társadalmak szükségszerű velejárója, tehát a társadalom szocialista (kommunista) átszervezése megszünteti a bűnözés társadalmi okait. Erre az elméleti kiindulásra viszont a gyakorlat rácsáfol. Leninnek mint gyakorló államvezetőnek szembe kellett néznie a bűnözés tényével, épp ezért hangsúlyozta 1919-ben: „Nekünk szükségünk van az államra, szükségünk van a kényszerre.”

De milyen legyen ez a kényszer? A viharos polgárháborús idők nem tették lehetővé az elvont elméleti megalapozást, sem új törvények megalkotását. Egy biztos volt: a cári, illetve polgári jogszabályok híján a „forradalmi jogtudat” szellemében ítélkeztek. Maga az igazságszolgáltatás alakította ki saját elveit és büntető rendszerét. Új típusú szankciók formálódtak ki, különösen a nevelő jellegű intézkedések köre bővült. A külső és belső ellenforradalom leverése után napi-rendre került a szocialista büntetőjog elméletének és szabályainak kiépítése. A szovjet jogtudósok nagy része (*Utyevszkij, Pasukanisz, id. Pionkovszkij*) a célszerűség elve alapján kívánta megalkotni az új, szovjet büntetőjogot. A Szovjet Jogtudományi Intézet koncepciót dolgozott ki, mely a büntetés célját az általános megelőzéshez kapcsolta. A „társadalmi védekezés intézkedéseit” — ez volt az egységes, a büntetés helyébe lépő szankció neve — úgy értelmezték, hogy az nem annyira az elkövetett bűncselekményre, mint inkább az elkövető személyiségére van tekintettel. Nem tulajdonítottak fontosságot a garanciális jellegű, leíró törvényi tényállásoknak, a szankciók tekintetében pedig ellenezték a határozott „büntetési” tételek alkalmazását.

Felfogásukban nem nehéz felismerni a hasznossági és a relatív büntetési elmélet általános megelőzést szolgáló tanait. Sokban támaszkodtak a nyugat-európai szociológiai elméletek eredményeire, főként mert szakítani kívántak a korábbi orosz törvények megtorlási cél koncepciójával. Az akkor legkorszerűbb Ferrifele társadalomvédelmi irányzatot azonban nemcsak szolgálilag követték, hanem „szovjetesítették”: azaz az új társadalmi-gazdasági és tudati viszonyok közé ültették át. Ezzel tartalmilag is más lett.

A 30-as évekre megváltozott politikai hangulat nem tette lehetővé, hogy elképzeléseik teljesen kiforrhassanak. A sztálini korszak más fordulatot adott a büntetőjog alakulásának, amelyet kevésbé jellemzett az elméleti kérdések tudományos igényű tisztázása, mint inkább a büntetésnek nagyon is gyakorlatias, politikai eszközként való felhasználása. A tudományban a hivatalos irányvonaltól eltérő elképzelések létalapja — néha hirdetőinek létével együtt — megszűnt. Ez lett a „baloldali” relativista szociológiai irányzat sorsa is.

### Jelenkori polgári büntetési elméletek

Amiben minden irányzat egyetért, az az, hogy elutasítják az abszolút büntetési elméletet. Csak egy eleme van, amely túlélte a teória elmúlását: ez a megtorlás elve.

A 20. században a megtorlás elvét továbbvivők leginkább az angolszász jogterületről kerülnek ki (*Hall, Hawkins, Armstrong*), de elméletileg semmi újat nem tudnak mondani.<sup>13</sup> Újdonságuk csak annyi, hogy elvetik a fizikai szenvedést és

<sup>13</sup> Alaptételük még mindig az az arisztotelészi igazságos büntetés, amelyre az adott személy azzal „szolgált rá”, hogy a múltban valamilyen erkölcsileg és/vagy jogilag tilalmazott cselekményt követett el.

gyötrelmet okozó büntetéseket, és további humanizációt tartanak szükségesnek. Modernizáló hajlandósága ellenére, elméleti alapjai miatt nagyon is sebezhető ez az irányzat. Még akkor is, ha vitathatatlan, hogy szigorúan tetterányos büntetési koncepciójával az állampolgári jogok legteljesebb garanciáját nyújtja. A legalapvetőbb kifogás ellene az, hogy az igazságos megtorlás elve nem ésszerű, legfeljebb csak valláserkölcsi alapon érthető. Aligha lehet ugyanis belátni, miként lehet egy elkövetett rosszat azzal megszüntetni, hogy egy második rosszat (a büntetést) szabnak ki rá.

Napjainkban a legelterjedtebbek a hasznossági elméletek. Mindkét irányzatának (az általános és a különös megelőzésnek) egyaránt nagy irodalma van. Az általános megelőzés előtérbe helyező irányzat vezéralakjai angol, illetve skandináv jogászok (*N. Walker, Andenaes*). Igyekeznek továbbfejleszteni az általános megelőzést klasszikusan szolgáló elrettentő hatású büntetések eredendően múlt századi elméletét. N. Walker élesen különválasztja az elrettentéstől mint generálpreventív hatástól mind a megtorlás elvét, mind pedig az „elrettentő” szigorúságú büntetéseket.<sup>14</sup>

Andenaes más oldalról közelít. A büntetésnek többféle generálpreventív hatását különbözteti meg: az elrettentés mellett az erkölcsi gátlások erősítését és a jogkövető magatartások igenlését. Ezzel mintegy oldja az elmélet merevségét, és kimondatlanul bár, de becsempézi a nevelés gondolatát is. Az irányzat megújulási próbálkozásai dacára az általános megelőzés elméletét a nyugati irodalomban is sokoldalú bírálat éri.

A büntetéstan kutatások a büntetés tényének általánosan elrettentő hatásába vetett hitet megdöntötték. Kimutatták ugyanis azt, hogy a büntetés generálpreventív hatása nem azonos valamennyi bűncselekménytípusnál, és nem érvényesül egyenlő mértékben a társadalom valamennyi tagjánál. Az előbbire példa a vám- és deviza-bűncselekmények, valamint a közlekedési vétségek társadalmi megítélése, az utóbbira pedig az elmebeteg, szellemi fogyatékosok, pszichopáták elleni fellépés hatástalansága. Az általános megelőzés elméletének talán egyetlen, mindenki által elismert tétele az a beccariai gondolat, hogy a bűnfelderítés és a büntetés bizonyossága nagyobb visszatartó erőt jelent, mint maga a büntetés és különösen annak szigora.

Korunkban a különös megelőzés elméletének két fő iránya van; az egyik az úgynevezett társadalomvédelem nemzetközi mozgalma, a második pedig a „treatment” (kezelési) ideológia. A második világháború után létrejött társadalomvédelmi mozgalom nem kevesebbre vállalkozott, minthogy a fasiszta Németország és Olaszország gyakorlatának embertelenségei által lejáratosított tettes-büntetőjog gondolatát megtisztítsa és megújítsa. Az újrafogalmazás *Grammatica* nevéhez fűződik, aki visszanyúlt a századelő klasszikusainak, Ferrinek és Garofalónak tanaihoz és azokat a kor követelményeihez igazította.

M. Ancel, az általa alapított „új társadalomvédelem” nemzetközi társasága keretében már annyira megszelídítette a reformkövetelések vadságát, hogy teljesen „szalonképessé” vált; s ezzel visszaszerezte a tettes-büntetőjog megbecsültségét. A program megnyirbálása miatt viszont az „új társadalomvédelem” veszített elvi tisztaságából, kis túlzással azt is lehetne mondani, hogy az anceli irányzat a 20. század „közvetítő” elmélete. Kiinduló tétele ugyanis az, hogy a bűnelkövető a társadalom védelme érdekében büntetendő, amely beleillik majdnem valamennyi ma hirdetett büntetési teóriába. A relatív elmélet sajátosságából annyit őrzött

<sup>14</sup> Találón jegyzi meg, hogy „az elrettentés olyan szó, amely rosszul cseng manapság a büntetéstan vitákban, részben azért, mert gyakran azok használják csatakiáltásként, akik a halálbüntetést és a testi büntetéseket támogatják, részben pedig annál a divatos felfogásnál fogva, hogy felvilágosultabban és tudományosabban hangzik az, ha valaki társadalmi higiéniáról és az elkövetők megjavításáról beszél”.

meg, hogy számára is az a legfontosabb, mivel befolyásolható az elkövető jövőbeli magatartása. Központi eleme maradt a „veszélyesség” fogalma és az ehhez arányuló intézkedés, amely a tettes „hatástalanítását”, a személy társadalomtól való elszigetelésével vagy gyógyító-nevelő beavatkozásokkal kívánja elérni.

Az amerikai kontinensen, illetve a skandináv államokban alakult ki a különös megelőzés másik nagy áramlata, a „treatment”. *E. Ferri* és *K. Menninger* hangoztatta azt, hogy a hagyományos büntetések helyett a büntetések jelentős része megfelelő „kezeléssel”, úgymint munkaterápiás, pszichoterápiás, szociálpolitikai jellegű intézkedésekkel vegyített beavatkozással gyógyítható. Tudniillik a bűnelkövető beteg ember, akivel szemben büntetésnek, még kevésbé szabadságelvonásnak nincs helye, hiszen ezek hatástalanságát a gyakorlat és a kriminológiai vizsgálatok már egyaránt bebizonyították.<sup>15</sup>

Elképzeléseik gyakorlati megvalósítására Amerikában több helyen kísérleti „klinikai” — börtönt helyettesítő — intézeteket nyitottak. A „treatment” azonban nem állta ki a gyakorlat próbáját. A hetvenes évek második felétől kezdve egyre több szerző (például *N. Morris*, *I. Anttila*) a kezelési ideológia csődjéről beszélt. A „treatment” mint relatív elmélet, ha úgy tetszik, a „büntetőjog nélküli tettesiskola” egyik legújabb kori szélső értéke, valóban többféle támadásnak tette ki magát. A felelősségi rendszeren következetesen keresztülvitt speciálprevenációs célkitűzés esetén még a legdurvább büntett miatt sem lehetne semmiféle szankciót alkalmazni, ha nem áll fenn a „bűnismétlés” veszélye. Eddig a pontig azért a kezelési elmélete sem merészkedett el. Ennek ellenére, a „kezelés” szükségleteihez igazított rendszer határozatlan tartalmú intézkedéseket igényel, amely viszont megteremti a korlátlan állami beavatkozás lehetőségét; végeredményben az állampolgári szabadságjogok érvényesülésének felszámolását is eredményezheti.

### **Merre tartanak napjaink polgári büntetési elméletei?**

Az előbbieket ismeretében nem is csoda, hogy az utóbbi években határozott irányváltás figyelhető meg az észak-amerikai és skandináv államokban, de másutt is. Egyfajta visszatérés kezdődött meg az úgynevezett klasszikus büntetőjogi elvekhez (tett — arányosság — büntetés).

A tartósan növekedő és veszélyesen súlyosbodó bűnözés hatására és nem utolsósorban az adófizető közvélemény nyomására felhagynak a „kísérletezéssel”. A társadalom fokozottabb védelme érdekében tökéletesebb megoldást keresnek. Figyelemmel elsődlegesen az elkövetett tette, másodlagosan az elkövetőre is, arányos, igazságos, sőt néhol megtorló jellegű büntetési és intézkedési rendszert építenek ki, amelytől azt várják, hogy bűncselekmények elkövetésétől mind a bűnelkövetőt, mind pedig másokat visszatart majd. Új, átütő erejű elképzelés sehol sem látott napvilágot, összességében azt mondhatjuk, hogy napjaink polgári büntetési elméleteire — ha nem is mindenütt — a válság, az útkeresés a legjellemzőbb.

### **Mai szocialista büntetési elméletek**

A mai szocialista büntetési elméletek megalapozása az 1960-as években történt meg, amikor is a sztálini korszak bénaságából megelevenedő tudománynak újra meg kellett válaszolnia a büntetéstani alapkérdéseit. Harminc év kihagyása után kellett állást foglalnia a büntetés jogalapjáról és céljairól. Ebben a munká-

<sup>15</sup> Okfejtésükből úgy tűnhet, mintha támadásuk fő eleme a szabadságvesztés-büntetés ellen irányulna, de valójában az egész másfél évszázados polgári felelősségi rendszert kérdőjelezték meg, s a büntetőjog egészének létét tagadták.

ban a szovjet büntető jogtudomány járt élen, így ennek tükrében mutatjuk be a fejlődést.

Az eltelt negyedszázad tudományos vizsgálódásai nyomán még nem fogalmazódott meg egy teljesen új és cáfolhatatlanul szocialista elméleti felfogás.<sup>16</sup> Nem jött létre egy sajátosan szocialista arcélú büntetéstani iskola sem. Napjaink szocialista elméletei a közvetítő vagy vegyes, illetve a hasznossági teóriákból merítenek. Ez azt jelenti, hogy a büntetést általában a szükségesség és a célszerűség elveivel indokolják. A büntetés végső céljának a társadalom védelmét tekintik, vagyis annak megelőzését, hogy a büntettek és a társadalom más ingatag tagjai bűncselekményt, illetve újabb bűncselekményt kövessenek el.

A büntetőjogi felelősség filozófiai megalapozásában viszont egyre inkább szélesedik a determinizmus elvét hirdetők tábora. Ha viszont a szocialista büntetéstannak a polgári büntetési elméletektől mégis csak elütő másságát keressük, akkor a fogalmak mögé kell néznünk. A büntetési célok szözszerinti megfogalmazásainak szembe- vagy párhuzamba állításával nem megyünk semmire. Ha ellenben sikerül azt feltárni, hogy a büntetési célok milyen erkölcsi értékeket részesítenek előnyben és milyen gazdasági, társadalmi, politikai érdekeket védenek, közelebb juthatunk a sajátosságok feltárásához. Nem igényel külön bizonyítást, hogy mennyiben és miképpen tér el egymástól a polgári és szocialista országok gazdasága, társadalma és politikája. Viszont egyértelművé kiforrott szocialista erkölcsi értékekről még nem lehet beszélni.<sup>17</sup>

A büntetési célok mélyén rejtőzködő effajta különbségeket szinte észre sem lehet venni, ha csak a szakajtóban lezajlott vitákat tekintjük át. Ugyanis sokan a viták során, szakmai rátermettségüket igazolandó, mások felfogását jobbra csak azért cáfolták, hogy saját, önálló elképzeléseiknek hangot adjanak. Ebből a körből, szinte külön irányzatként emelkedik ki *Sargorodszkij* büntetési elmélete. *Sargorodszkij* a szovjet „hasznossági” elmélet legkövetkezetesebb és legszínvonalasabb képviselője.

Álláspontja közreadásával felpezsdítette a szovjet büntető jogtudományt és hatással volt a többi európai szocialista ország büntetési elméletére is. Jelentkezéséig jobbra csak a tételes jogot magyarázó értelmező munkák születtek. Talán egyedül a hasznossági elve nem kavart vitát. Felfogása nem egyszerűen a benthami gondolat felélesztése, mert a pusztán és rideg célszerűség elvét értéktényezőkké dúsítja, szerinte ugyanis „a büntetés akkor célszerű, ha egyben humánus és törvényes is”.

Legnagyobb ellenkezést az a tétele váltott ki, hogy a büntetésnek csak egyetlen célja van: ez a bűncselekmények megelőzése. A mások által szintén önálló célnak tartott általános és különös megelőzést, illetve a megjavítást és nevelést *Sargorodszkij* csak a büntetés hatásának, illetve módszereinek, vagy mint a cél eléréséhez szükséges eszköznek tartja. Véleménye szerint a tévedés a büntetőtörvénykönyv szövegéhez való túlzott ragaszkodásból ered, pedig egyáltalában nem szükségszerű a törvényben felsorolt valamennyi elv mindegyikének egyenlő súlyt tulajdonítani. További támadási felületet szolgáltatott azzal, hogy határozottan elutasította a megtorlás célként való értelmezését.

<sup>16</sup> Nem azért, mert nem létezne olyan felfogás, amely széles körben elfogadott, nem is azért, mert félne a szakmai közvélemény „tanná” nyilvánítani valamelyiket, mégha megdönthetlenné merevített tétele kísért is, hanem egyszerűen azért, mert nincs ilyen.

<sup>17</sup> A vitákban is inkább valamiféle értékválságról szoktak szólni. Az átmeneti kor változó értékei között a társadalomkutatók már több ponton kimutatták — az időnkénti újratermelés ellenére — a hagyományos polgári értékektől való elszakadást. De még nem mindenben alakultak ki markánsan szocialista értékek helyettük. Tudomásul kell venni, hogy ez egy hosszú folyamat és azt is, hogy a társadalmi tudat világa zömében jogon kívüli tényezők befolyása alatt áll. A közvetlen, jogi beavatkozás — már volt rá példa — nem vezet eredményre.

A Sargorodszkijjal vitában állók tábora sem egységes. Talán csak az az elvi közösség köti össze őket, hogy valamennyien a büntetés fő céljának a társadalom védelmét tekintik. De emellett további al-, rész- vagy másodlagos célokat is megkülönböztetnek.<sup>18</sup> A megtorlás Sargorodszkij-féle tagadásával szemben állók (mint például *Karpec, Beljajev, Szmirnov*) nézeteinek kifejtésével bontakozott ki az a vita, mely a megtorlás és a nevelés kapcsolatának elméleti feltárását eredményezte. Összegyűjtötték a megtorlás céljának igazolására szolgáló érveket. Arra hivatkoztak, hogy a tettarányos büntetés rendszere általában, de különösen a halálbüntetés, a szabadságelvonással együttjáró korlátozás és a gondatlan elkövetők megbüntetése a megtorlás elismerése nélkül nem indokolható. *Noj* Sargorodszkij felfogása mellé állt, és pontról pontra megcáfolta a megtorlást igazoló érveket.<sup>19</sup>

Ami a vita másik elemét, a büntetés nevelő hatását illeti, ebben is nagyon sajátos, egyéni Sargorodszkij álláspontja. A nevelés szerinte a büntetés célját megvalósító eszközök egyike, viszont mint generálprevenciót szolgáló módszert tagadja, mondván, hogy az állampolgárok nevelése nem a büntetőjog, hanem a társadalom feladata. *Noj* és *Karpec* ezzel homlokegyenest ellenkező felfogásában éppen a nevelő jelleg a szocialista büntetés legjellemzőbb vonása. Mindketten azt vallják, hogy valamennyi büntetés nevelés, azonban a nevelőhatás különböző erősséggel és módon nyilvánul meg. Abban viszont már ők sem értenek egyet, hogy mit kell érteni nevelésen, elégséges-e az elkövető jogi megjavítása, azaz, hogy azért nem követ el valaki újabb bűncselekményt, mert fél a büntetés-től, vagy pedig az elkövető erkölcsi megjavítására kell törekedni, vagyis arra, hogy később azért ne kövessen el büntetett, mert belátta jogsértő magatartása erkölcsi-társadalmi helytelenségét. Végül tehát, összegzés helyett, csak annyi állapítható meg, hogy a szovjet-szocialista büntetéstan fejlődésének jelenlegi szakaszában a büntetési célok elméleti vitája napirenden van.<sup>20</sup>

## A magyar szocialista büntetési elméletek

A magyar büntetési elméletek fejlődésének legújabb szakaszát csak úgy érthetjük meg, ha annak a folyamatnak részeként fogjuk fel, amelynek eredményeként a marxista társadalomszemlélet és a dialektikus gondolkodásmód utat tört magának a hazai büntető-jogtudományban. Sajátos volt ez a fejlődés abban is, hogy a tudomány által kidolgozott büntetési elméletek és a büntetőjog-alkotás egymástól viszonylag független életet éltek. A felszabaduláskor egy klasszikus tett-büntetőjogi elveken felépülő Btk. volt érvényben, míg a tudományos elméletek többsége a közvetítő iskola tanait hirdette. A 40-es évek végének irodalmában újra megjelent a tettes-büntetőjog, megerősödött a relatív büntetési célok hangsúlyozása.

<sup>18</sup> Így például *Karpec* felfogásában a büntetés fő célja a társadalom védelme, másodlagos célok pedig: az igazságosság és célszerűség által korlátozott megtorlás, valamint a bűnelkövető nevelése. *Noj* — a végső cél azonossága mellett — a büntetett megjavítását és átnevelését a büntetés önálló, s egyik legfontosabb célkitűzésének tartja.

<sup>19</sup> A büntetés súlyát — írta *Noj* — nem elsősorban az elkövetett cselekmény társadalomra veszélyességének foka határozza meg, hanem jelentősen függ az elkövető személyiségétől. A büntetéssel járó korlátozás igazolására felesleges a megtorlásra hivatkozni, az minden büntetés szükségszerű eleme. A halálbüntetést a különös megelőzés célja indokolja és nem a megtorlás (nem beszélve arról, hogy ez egy igen kivételes büntetési nem). A gondatlan bűncselekményekkel szemben a társadalom védelmét nem a megtorlás, hanem az általános megelőzés garantálja.

<sup>20</sup> Érthető, hogy a büntetési célok vitáján belül a nevelés-megtorlás ellentétpárjának feloldása került előtérbe, hiszen a társadalmi-politikai életben is az elnyomó feladatok háttérbe szorulásával együtt mindinkább megnő a szocialista állam nevelő funkciójának jelentősége.

Úgy látszott, mintha megismétlődne a szovjet büntető-jogtudomány 20-as, 30-as éveinek fejlődése. A társadalmi-gazdasági átalakulással párhuzamosan komoly támadás érte a klasszikus büntetéstani elméleteket. Schultheisz tette magáévá legkövetkezetesebben a tettes-büntetőjog elveit, az egész szankciórendszert eszerint kívánta átépíteni.

Az 1950-ben megjelent Btk. általános része viszont tudomást sem vett erről az irányzatról. A jogalkotás a tett-büntetőjog elveit követte. A jogszabály megjelenése, mintegy pótolta a vitát, és egyben jelezte, hogy az mely irányban dőlt el. A bírálat efféle megoldása megint kísértetiesen emlékeztet a 30-as évek végének szovjet „mintájára”. A jogszabály magyarázata alapján *Kádár Miklós* több rétegű büntetési célelméletet fogalmazott meg. A büntetés első és legfőbb célja a társadalom védelme, második célja a különös megelőzés, ezen belül a tettes megjavítása és nevelése. A büntetés harmadik célja pedig az általános megelőzés, de nem az elrettentés, hanem a társadalom tagjainak nevelése révén. Közel tíz éven át egyeduralkodó volt ez a nézet. 1961-ben pedig megjelent az első egységes Büntetőtörvénykönyv, de nem gyakorolt semmilyen hatást az elméletre. Sokkal inkább az időközben, a társadalmi-politikai konszolidációval együtt oldódó görcs hatott felszabadítólag az elméletre, s a Szovjetunióban meginduló büntetéstani vitákkal párhuzamosan szólaltak meg a magyar szerzők is.

A legtöbb megnyilatkozás hazánkban a büntetés-nevelés problémaköréhez kapcsolódott. A neveléspártiak, mint például *Szabó András*, az átnevelés szükségleteihez igazodó büntetések követelésével logikusan jutottak el olyan közvetítő elméleti alapra, ahol a tett-büntetőjog és a determinizmus összeegyeztethető.

A hetvenes évektől olyan átfogó tanulmányok is megjelentek, amelyek a hazai büntetéstan szocialista elméletének felépítéséhez alappilléreként szolgálhatnak. *Földvári József* leginkább Sargorodszkijból merítve, a büntetés végső célját a bűnelkövetések megelőzésében jelölte meg. S ennek alávetve, csupán módszernek fogta fel az általános és különös megelőzést. A nevelést viszont mindkét módszer alapvető eszközeinek tekintette. Tíz évvel később *Horváth Tibor* — a legutóbbi szovjet elméleti állásfoglalásokra, különösen Karpec felfogására figyelemmel — a többes büntetési cél mellett tett hitet. Legátfogóbb célként a társadalom védelmét jelölte meg, míg a büntetés úgynevezett közvetlen céljaiként: az általános és különös megelőzést. A lényegyet tekintve azonban nincs nagy különbség a két szerző között.

A legutóbbi, 1978/79-es nagy büntetőjogi kodifikációban a törvényhozó mintegy összegezte a tudomány művelőinek véleményét, amikor meghatározta a büntetés célját. Ezzel viszont inkább majd a következő részben foglalkozunk, amikor is a büntetési célok és büntetési rendszerek történetileg igen változatos kapcsolatáról és a büntetés lényegéről, tartalmáról kívánunk szólni.

## Dr. Kabódi Csaba—dr. Mezey Barna

### *Felhasznált és ajánlott irodalom*

*Heller Erik*: A büntetőjogi elméletek bírálatá. Bp.—Vác Fegyintézet kiadványa. 1924.

*Finkei Ferenc*: Büntetéstani problémák. Bp. Sylvester ny. 1933.

*M. D. Sargorodszkij*: A büntetőjogi büntetés I—II. Bp. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó 1960.

*Földvári József*: A büntetés tana. Bp. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó 1970.

*I. I. Karpec*: A büntetés társadalmi, jogi és kriminológiai kérdései. Bp. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó 1978.

*N. Walker*: Gondolatok az ésszerű büntetésről. Bp. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó 1976.

*Felelősség és szankció a jogban*. (Szerk: Asztalos—Gönczöl) Bp. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó 1980.

*Vigh József*: Kauzalitás, determináció és prognózis a kriminológiában... Bp. Akadémiai Kiadó 1980.

*Horváth Tibor*: A büntetési elméletek fejlődésének vázlatja. Bp. Akadémiai Kiadó 1981.